

УДК 947.7:323.17(092)

Брюховецький В. С.

ЕВОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ В СИСТЕМІ ПОГЛЯДІВ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Ця наукова доповідь впливає з системи наукових ідей видатного науковця Володимира Вернадського та з контексту ціннісних орієнтацій суспільства, в якому він виховувався, жив і працював. Обговорення базується на маловідомій розвідці В. І. Вернадського "Українське питання та російська громадськість", його листі, адресованому українському студентові та надрукованому в часописі "Студентський вістник" (1925, № 1—2), його щоденниках і листах. Незважаючи на власні скептичні погляди щодо шляхів еволюції української ідеї чи становлення незалежної Української держави, Вернадський заявляв про неминучість відродження українського народу та української культури.

Особистістю на правду ренесансною — за широтою духовного діапазону, за різнобічністю глибинної діяльності — є Володимир Іванович Вернадський. Своїми ідеями й узагальненнями він настільки випередив свій час, що людство тільки сьогодні, і то поступово, починає усвідомлювати колосальну значимість його вчення про біосферу (сфера життя на Землі) та про ноосферу (сфера впливу людського розуму на довколишнє середовище, на природні процеси, що відбуваються поза волею людини). Його ім'я серед засновників геохімії, космохімії, радіохімії, радіогеології. Загальнознаний його внесок у мінералогію, кристалографію. Генетичне ґрунтознавство. Він створив нову науку — біогеохімію, фундаментальну важливість якої людство усвідомлює тільки нині. Саме В. І. Вернадський показав творчу геохімічну роль живої матерії в історії Землі, в нагромадженні рідкої, твердої і газової оболонки нашої планети. Сьогодні ми тільки приблизно уявляємо цінність наукових теорій і всієї системи поглядів академіка В. І. Вернадського для майбутнього. Як кожен видатний дослідник-природничник, В. І. Вернадський створив свою цілісну філософію світобудови, філософію суспільного життя. Вона безпосередньо пов'язана з його вченням про ноосферу і відбиває складні взаємобумовленості природного і суспільного процесів. "Є два корінні питання народного життя, — записав двадцятидворічний Володимир Вернадський у своєму щоденнику. — Ми можемо їх визначити: економічний і духовний розвиток народу". Саме з'ясуван-

ню ТОГО, як поєднуються ці два корінні питання, і присвятив своє життя вчений. Важливою в його загальній системі поглядів є проблема вільного вияву всіх закладених природою в кожній нації сил. Соціальний аспект цієї проблеми В. І. Вернадський постійно вивчає, починаючи з кінця 70-х років XIX століття. Особливе місце в його роздумах про духовне багатство будь-якої нації, а відтак і кожної особистості, посідає Україна. І не тільки тому, що він був засновником Української Академії Наук, — корені цієї зацікавленості тягнуться в дитинство і сімейну родослівну. прадід Володимира Івановича запорозький козак Іван Никифорович навчався в Києво-Могилянській академії. Дід був священиком на Чернігівщині, а батько був знайомий з Тарасом Шевченком, дружив з Михайлом Максимовичем, Христею Алчевською, Григорієм Квіткою-Основ'яненком. Володимир Короленко був троюрідним братом Володимира Івановича Вернадського. По лінії матері вчений також був пов'язаний з видатним українським старшинсько-козацьким родом Константиновичів. Дядьком його матері був видатний діяч Кирило-Мефодіївського братства Микола Гулак. Звичайно, це не могло не відбитися на формуванні світоглядних засад майбутнього вченого. У його спогадах читаємо: "Батько і мати мої були кияни. В обох родинях були живі українські національні традиції. Мої дитячі роки (1868—1876) я провів на Україні, в Полтаві й Харкові, бував і в Києві... Батько і мати добре знали українську мову. Мати, дуже музикальна, з великим

голосом (меццо-сопрано) — прекрасно співала українські пісні, бували вдома й хори. На мене це сильно впливало...”¹ Так що не випадково В. І. Вернадський, “росіянин за культурою і за всім устроєм свого життя”, правда, як він сам писав, “росіянин, все життя якого безперервно було пов’язане і з Україною, і з українським визвольним рухом”, обурювався сваволею самодержавства і різноманітних шовіністичних, а згодом і чорносотенних організацій відносно духовного розвитку українського народу. В багатьох роботах учений викривав це дике порушення закономірностей природного життя. Найповніше це він зробив у статті “Українське питання і російська громадськість”. Ймовірно, вона написана на хуторі Ковиль-гора біля Шишаків на Полтавщині приблизно в 1915 році. Машинописний примірник цієї статті зберігається в Архіві Академії наук Російської Федерації (ф. 518, оп. 1, справа 220Б). У 1988 році я опублікував цю статтю в українському перекладі в газеті “Молода гвардія”, а 1990 року — російською мовою, тобто мовою оригіналу, в журналі “Дружба народів” (№ 3). Публікація цієї статті викликала величезний резонанс, особливо в Україні, де першою негайною реакцією ЦК була спроба зняти за це з роботи редактора газети “Молода гвардія” Юрія Семиволоса. Добре, що часи вже були перебудовні і що написана ця “крамола” була самим В. І. Вернадським; отож редактор залишився на місці.

Сутність українського питання для російської громадськості В. І. Вернадський визначав “у тому, що українська (малоросійська) народність випрацювалася в певно окреслену етнографічну індивідуальність з національною свідомістю, завдяки якій старання близьких і далеких родичів перетворити її в простий етнографічний матеріал для посилення пануючої народності залишилися й залишаються безуспішними”. Аналізуючи розвиток російсько-українських стосунків після договору 1654 року, В. І. Вернадський виходить із того, що національна свідомість українців формувалася на двох основоположних засадах: перша — істотні етнографічні відмінності, особливості національної психіки і культурні тяжиння, які пов’язували Україну насамперед із Західною Європою; друга — просякнутий демократизмом устрій народного життя, що склався історично. Саме через ці особливості, які так відрізняли великоросійську ментальність від української, в XVII—XVIII століттях російсько-українські відносини мали характер поглинання Росією України як інородного політичного тіла і спрямовувалися на знищення очевидних відмінностей як в особливостях місцевого адміністративного устрою (тобто адміністративної авто-

номії України), так і проявів та організації культурного життя, а також насильного нівелювання етнографічної самобутності українського народу.

І хоча свідомі елементи верхівки українства всіма силами противилися російській експансії (спроби гетьманів врятувати політичну самостійність України за допомогою інших держав, бунти, відкриті військові повстання і таке інше), ці спроби виявилися малоефективними, а заходи російських самодержців ставали дедалі послідовнішими і жорсткішими (такі, як зруйнування Січі, переселення місцевого населення). Процес звоювання українських вольностей виявився успішним для російської сторони, але він відбувався не за пасивної покірності українців аж до кінця XVIII століття. Хоча в хід пішла найпідступніша зброя — підкуп і надання привілеїв окремим гетьманам та козацькій старшині, що поступово розмежувало і знесиловало український народ.

“В XIX столітті, — робить висновок В. І. Вернадський, — Україна як політичний організм перестала існувати... Всі сліди автономного ладу зникли, всі особливості місцевого устрою, які відповідали народному характерові й склали краще надбання національної культури, — як організація народної освіти [згадаймо хоча б, як на початку XIX століття була ліквідована знаменита Києво-Могилянська Академія — В. Б.], своєрідний уклад церковно-релігійного життя [отож зовсім не безпричинні сьгоднішні проблеми в українському православ’ї — В. Б.], — поступилися місцем загальноросійському порядку, який тримався на трьох китах, — централізмі, абсолютизмі, бюрократизмі. Боротьба за політичні інтереси старої України закінчилася за відсутністю об’єкта цієї боротьби”.

Проте національне життя в Україні не занепало остаточно, а навпаки — почало набирати досить могутньої сили, хай і іншого характеру. З’являється українська література, написана живою народною мовою (на відміну од літератури, твореної книжною мовою в попередні часи, і тому по-своєму далекої від українського загалу, особливо в період цілеспрямованого нищення національного просвітництва). Ця нова література стала важливим чинником затримання і відродження національної свідомості українців, що відчувалося не тільки в період перебування різних регіонів України під іноземним пануванням, а й у радянський період і навіть на сьгоднішньому перехідному етапі історії української державності.

Ідеологи цієї хвилі українського визвольного руху, який у часі збігся з процесом національного відродження західнослов’янських народностей, виходили з історично, етнографічно й культурно обумовленого постулату про рівноправ-

ність українського народу з іншими слов'янами. За ідеал вони бачили відновлення національно-політичної самостійності України в складі Росії. Але уявляли таку Росію федеративною державою з широким демократичним устроєм у місцевому самоврядуванні. Причому, як першочергове ставилося завдання відстояти права української мови у сфері культури й освіти, а питання про національно-політичну автономію розглядалося як стратегічне й віддалене в часі.

Проте й ці заходи українських культурних діячів наштовхувалися на шалений опір шовіністично заангажованого російського самодержавства, що виявлялося в забороні навіть таких природних виявів української стихії, як виконання народних пісень, виступів кобзарів, не кажучи вже про викладання і книгодрукування українською мовою. Все це доктринувалося зі столиці Російської імперії під гаслом боротьби з “українським сепаратизмом”. В. І. Вернадський аналізує та пояснює найжорстокіший період боротьби з українством у царській Росії протягом всієї другої половини XIX століття нестримним бажанням урядової політики цього періоду досягти основної мети — розчинення українців у пануючій російській нації, а також (що було дуже важливим у концепціях україноборців) плекання в самих росіянах уявлення про їхню практично абсолютну національну тотожність з українцями як нібито частиною єдиного великоросійського племені. Найгостріші моменти цієї боротьби — Кирило-Мефодіївське братство (1847), заборона релігійної літератури українською мовою (1863), заборона всіх видів літератури українською мовою, крім лише белетристики (1876) і підтвердження цієї заборони в 1881 році. Згодом навіть з'явиться своєрідний кодекс офіційних поглядів на український рух і визначення методів боротьби з ним, що було оприлюднено у книжці “Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма” відомого своїми скрайньо шовіністичними поглядами київського цензора С. Щоголева. Ця книжка була видана в Києві 1912 року після невеликої відлиги в українській справі в період 1905—07 років, коли українці під впливом тодішніх соціальних тенденцій дістали свободу від спеціальної цензури, свою пресу, змогли розширити рамки літературної діяльності. Тоді ж з'явилися більш або менш активні спроби громадської діяльності в сфері народної освіти. Українська свідомість у першій і другій державних думках виявила себе національним представництвом, яке обстоювало інтереси українського народу. Проте це тривало недовго, і вже скоро Столипін оголошує війну з українством державним завданням, буцімто покладеним на Росію ще з середини XVII століття.

Стисло, але дуже виразно визначає В. І. Вернадський роль українського руху за межами Росії — в Галичині, показуючи, як українські сили в періоди найжорстокіших гонінь переносили свою активність до Львова та інших західноукраїнських культурних і політичних центрів. “У наслідку,— зазначає він,— українці засвоїли погляд на Галичину як на Пьемонт українського національного відродження, тоді як російські офіційні сфери звикли дивитися на неї як на вогнище українського сепаратизму, підтримуване чужородними впливами. Реакційні москвофільські течії Галичини служили опорою такому поглядові”.

У розвідці В. І. Вернадського “Українське питання і російська громадськість” чи не вперше в історії колізії протистояння двох культур була поставлена в рамки широких історичних взаємозумовленостей, а також концептуально впливала із цілісної системи поглядів ученого.

В. І. Вернадський відкрито виступав за визнання української ідеї і звільнення її розвитку від обмежень. Саме тому він згодом матиме право заявити, що все своє життя пов'язав з українським визвольним рухом. Проте він лишався прибічником єдинодержавності росіян і українців, бачачи в цьому запоруку вільного, демократичного розвитку обох народів. “Небезпека для Росії,— писав він,— не в українському русі як такому, а в упередженому трактуванні його як шкідливого і до того ж зовні привнесеного явища в державний і національний організм. При такому погляді рух, у своїй суті природний, органічний, такий, що має рівне право на існування з усіма аналогічними рухами, відсувається в ряди безправних, а тому ворожих даному державному устрою явищ, які легко піддаються стороннім впливам і тяжінням. При відмові від традиційної політики широкий розвиток української культури цілком поєднується з державною єдністю Росії, навіть при відповідних намаганнях українців реформах внутрішнього ладу. Продовження ж протиукраїнської політики зберігає в державному організмі виразку безправності й сваволі, яка паралізує будь-який успіх прогресивних начал не меншою мірою, ніж збереження горезвісної смуги осілості”.

Розвідка “Українське питання і російська громадськість”, як уже зазначалося, була написана В. І. Вернадським приблизно в 1915 році.

Потім були роки активної праці вченого в Україні, де він постійно проживав спершу в Полтаві, а згодом у Києві (1917—1919). Загальновідомі його заслуги в створенні Української Академії наук, першим президентом якої він був, та Всенародної Бібліотеки України, нині Центральної наукової бібліотеки Національної академії

наук України ім. В. І. Вернадського. 1918 року він чи не вперше загострив увагу на діяльності Острозької академії як прототипу сучасних академій, відзначаючи її важливість для дальшого розвитку структурованих наукових центрів. А в 1919 році В. І. Вернадський особисто бере участь у заходах по охороні унікальної історичної та архітектурної пам'ятки України — Києво-Могилянської академії. Здавалося б, в ці роки його проукраїнські позиції мусили зміцнитися і навіть радикалізуватися. Проте цікаво, що біографи вченого оминають питання про ставлення В. І. Вернадського до української ідеї в період після того, як він виїхав з України в 1919 році.

Цікавим документом, який проливає світло на ставлення В. І. Вернадського до української ідеї в дальший період, є його лист, опублікований у празькому часописі “Студентський вістник” (№ 1—2, 1925). Він адресований одному українському студенту в Празі, написаний українською мовою і надрукований без жодних правок, як того вимагав адресант. Ця публікація практично невідома дослідникам спадщини вченого (принаймні, про неї ніде не згадується), і тому варто на ній зупинитися детальніше.

В. І. Вернадський дякує за те, що йому надіслано тогочасні українські видання, які він “прочитав з великим інтересом”. Він схвально відгукується про енергійну працю української молоді, але робить застереження, щоб у своїх національних змаганнях українська молодь не сходила із загальнолюдського ґрунту. На думку В. І. Вернадського, позитивна праця в науці, мистецтві, техніці, релігії, філософії повинна бути найважливішою метою українського життя та єдиною формою розвою української культури. Він вважає, що тільки таким чином вдасться відійти од виявів, за висловом В. І. Вернадського, шовінізму, який ослаблює сили українського громадянства та його міжнародне становище і веде до створення політичних міражів. “Вже немало українських діячів марно загинуло і все ще гине в міражах шовінізму”, — зазначає В. І. Вернадський. Далі він визнає, що потенція розвитку українського руху дуже велика, але бачить його виключно в рамках “єдиного великого руського племені”. Він пропонує для України здобуття найбільш можливої політичної та культурної незалежності лише в межах Росії, російської держави.

Далі В. І. Вернадський висловлює думку, що тісне співжиття українців і росіян є незалежним від нашої волі фактом і як натураліст наполягає на тому, що змінити такий факт і жити за своїм ідеалом — чи кращим, чи гіршим — неможливо. Щоправда, в 1915 році, як ми бачили, В. І. Вернадський фактично визначав український рух як

незалежний від нашої волі факт. Це було глибоким внутрішнім переконанням ученого, обґрунтованим системою його поглядів як дослідника біосфери та ноосфери. “Я не знаю ніякої цензури для мислі та друку — ні царської, ні большевистської, ні національної”, — пише він адресатові, який очевидно належав до радикально налаштованої в національному аспекті української молоді, що підтверджується вступом до публікації, де зазначається таке: “...Думки й погляди акад. Вернадського вже давно перестали бути актуальними. Життя вже давно висловило над ними свій вирок”. Отже публікація листа, за задумом редакції, цікава лише як факт, спростований історією. Напевне, достатньою підставою для такого підходу молоді українські студенти вважали національне відродження в Україні, яке, мабуть, найяскравіше було саме в 1925 році, — ще тільки попереду були справжній більшовицький терор, колективізація та чорний голодомор 1933 року.

Але за В. І. Вернадським був інший досвід — безпосередньої роботи в Полтаві й Києві, де він міг спостерігати труднощі національного відродження періоду короточасної української незалежності 1917—1920 років. Той досвід добре відбитий у його тодішніх щоденниках.

Аналізуючи ці щоденники, насамперед слід враховувати, що погляди В. І. Вернадського на українське питання мають виразне, так би мовити, загальноросійськоцентричне забарвлення. Гадаю, що, крім усього іншого, тут відчутний вплив його активного спілкування й дружби з Михайлом Драгомановим, з яким вони особливо близько зійшлися в Парижі 1888 року. В. І. Вернадський добре знав праці М. П. Драгоманова, і під впливом останнього, безперечно, великою мірою формувалося ставлення вченого-природничника до української ідеї. Це видно ще з розвідки “Українське питання і російська громадськість”, де В. І. Вернадський, рішуче виступаючи на захист української мови й культури, все-таки розглядав можливість їх плідного розвитку майже виключно в руслі загальноросійської культури, маючи на оці, принаймні, утворення реальних федеративних зв'язків у загальноросійській державі й картаючи політику великоросійського національного централізму, яка, за його словами, є “не менш сепаратистською, ніж підозрюваний у сепаратизмі український рух; тільки офіційний сепаратизм був великоросійським і схилився до перетворення величезної, багатомовної і багатокультурної держави в нівельовану за великоросійським зразком країну, великої Росії — у Великоросію”².

В період 1917—1919 років, коли В. І. Вернадський жив в Україні, він робить значні зусилля

для якнайповнішого входження в українське культурне, наукове і, певною мірою, навіть політичне життя. Він багато зусиль віддає вивченню української мови, намагається користуватися нею навіть у побуті. Але, вважаючи, що вплив російської культури навіть у такому провінційному місті як Полтава, не кажучи вже про Київ, є дуже сильним, В. І. Вернадський досить скептично ставиться до спроб українізації, міряючи їх фактично одною міркою зі спробами більшовицького впливу як у Росії взагалі, так і в Україні, зокрема. “Одержав київ[ські] газети. Зрозуміло, що більшовики не оволодівають там і влада Леніна і К^о не визнається. Але сила російськ[ої] культури настільки велика, що їй анітрохи не страшна одноразова робота українізації. Тут повинні бути спільні дружні контакти. І вони можливі”³, — писав він у Полтаві 15 листопада 1917 року. Бачачи, що для плідної продуктивної роботи щодо здолання наслідків русифікації у самих українців бракує підготовлених кадрів, В. І. Вернадський підкреслював єдину можливість плідної діяльності в цьому напрямку — в толерантному поєднанні зусиль русифікованої або проросійської верстви інтелігенції з діяльністю невеликого гурту національно свідомих українських діячів. Але тут він натикався на подвійний спротив і незрозуміння.

З одного боку — невідповідність діячів молодій українській державі до поступової роботи, з іншого — упередженість більш освічених, звичайно — в проросійській традиції, верств населення України щодо самого відродження України, яке суб’єктивно майже ототожнювалося для багатьох з більшовизацією.

“Зараз у Полтаві дуже тривожне почуття у зв’язку з розпочатою насильницькою українізацією, — пише В. І. Вернадський 12 квітня 1918 року. — За три тижні вивіски п[овинні] б[ути] поукраїнськи. Новий податок і повне порушення принципів рівності національностей. Скрізь приписано ввести діловодство укр[аїнською] м[овою]. Уводять язичієм. Викликається ненависть до мови. Невелика купка людей [це] проводить, і починається ставлення таке саме, як і до більшовиків”⁴. Але через шість днів у щоденнику фіксується й інша крайність тогочасної культурно-національної колізії: “Я відрізняюся від своїх політичних однодумців тим, що вважаю відродження української мови дуже великим позитивним явищем”⁵.

Отже, як бачимо, В. І. Вернадський перебував під подвійним різновекторним впливом тогочасної культурно-політичної ситуації. З одного боку, його навіть дратувала малоспроможність незначних українських сил проводити мудру державницьку політику. “Думка мимохить

зупиняється на ближчому майбутньому, — прогнозує В. І. Вернадський. — З Україною буде важке, навряд чи виконуване завдання. Створити державу, не спираючись ні на кого. Створити армію і відновити давню традицію. Але це ж зовсім нетривко”. І далі: “Враження від української влади знову таке саме — безсилість і бездарність”⁶.

А з іншого боку, В. І. Вернадський бачив спротив представників антиукраїнського табору (табору, до якого належали й мимовільні противники відродження України, й свідомі ідейні борці проти неї). І найкращим підтвердженням незгоди зі своїми, як він сам визначав, “політичними однодумцями” є той факт, що вчений переїздить з Полтави до Києва й активно береться за створення Української Академії Наук, тісно співпрацюючи із цвітом тодішньої української інтелігенції. Цікаво, що тут, незважаючи на все-таки тривке відчуття невдоволення від дій недовідченої української влади, акценти в записках В. І. Вернадського дещо змінюються. Він крупним планом висвітлює негаразди українського будівництва, яке часто здійснюється невідповідним чином: “Дивовижно мало навкруги сили в духовне відродження України, — зазначає учений, — і скрізь намагання проводити силою те, що може проводитися тільки життям”⁷. Але тут є істотна відмінність від щоденникових записів полтавського періоду, де В. І. Вернадський цілком скептично, хоч більше під впливом неістотних вражень і чинників, оцінював перспективу української ідеї. Фактично полтавські судження суперечили хай і несформульованому спеціально, але логічному висновку із розвідки “Українське питання і російська громадськість” про нездоланність української ідеї як вияву об’єктивних закономірностей розвитку людства і окремої нації, яка не може бути знищена або спростована волею окремих людей, впливом певних політичних утворень. Іншими словами, українську ідею В. І. Вернадський ще в 1915 році таким чином включав у незмірний обшир ноосфери.

Цікава трансформація бачення цієї ідеї В. І. Вернадським у Києві. Він і далі наполягає на бажаності невіддільно спільного розвитку української і російської культур в руслі загальноросійської [мабуть, краще б означати її як загальноруську культуру], наполягає навіть на цьому шляху як чи не єдино можливому. А проте, очевидно, відчуваючи хисткість своїх деяких висновків на злобу дня і можливу суперечність між своїми політичними переконаннями та уявленням про велику в масштабі навіть не історичного, а геологічного часу картину світу, що її він витворив теоретичними узагальненнями природничника, — отже, чи не відчуваючи все це

В. І. Вернадський фактично визнає можливість за інших, більш визрілих для цього обставин, реалізації української ідеї в майбутньому. Розмірковуючи 30 вересня 1918 року про її вияви в конкретних історичних подіях, учений зазначає: “Треба зізнатися, що вузький і дрібний шовінізм цього руху, з одного боку, невідповідне дійсності самохвалство, *mania glorioza*, несправедливе ставлення до російської культури, та нетерпимість, яка є одною з найтяжчих сторін національних рухів, дивовижна фальшива політика, з іншого — затуляє живі корені цього руху, його значення як прояву людської особистості й форму його усвідомлення в навколишньому”⁸. Ми бачимо, як тут відрізняється трактування проявів української ідеї порівняно з абсолютно негативним ставленням до них у полтавський період, тобто В. І. Вернадський повертається до широкого пояснення її коренів, а не просто зумовленого впливом певного політичного моменту. І далі він пише: “Зараз після низки вагань і боротьби український рух у важких умовах російсько[ї] націоналістичної держави тільки загартується і, сподіваюсь, звільниться від намулів і наростенів, викликаних бажанням світової ролі і браком для цього реального змісту. Прийдеться боротися в легальних рамках крок за кроком. Здібність до організації українці довели, і кадри відданих працівників тут є великі”⁹.

Але цікаво, що такий поворот думок В. І. Вернадського зовсім не свідчив про кардинальну зміну його суб’єктивного в даному разі ставлення до природи української ідеї та її перспектив. Всупереч своїм обґрунтованим узагальненням про об’єктивну, незалежну від людської волі й історичних обставин неминучість розвитку подібного роду явищ, він у даному разі все-таки захищає своє суб’єктивне бачення бажаності напрямку цього розвитку. Хоча, слід відзначити, учений зберігає теоретичну коректність своїх узагальнюючих суджень, водночас емоційно піддаючись імперативу суб’єктивних поглядів, зумовлених досвідом політичного моменту. Варто під цим кутом зору розглянути його запис у щоденнику від 25 червня 1918 року: “Цілком зрозуміло, що нині створено дуже багато для нового вияву в державницькій історії українського племені і дуже небезпечно, що в дальшому майбутньому цей його вияв дістане характеру відокремлення від російської державності”. Важко впізнати тут В. І. Вернадського, котрий практично бачить неминучу невідхильність розвитку української ідеї, але внутрішньо противиться цьому, не хоче визнати свою історичну помилку. Цей запис він закінчує так: “Зараз ця ідея не має ґрунту — але вона може одержати ґрунт”¹⁰.

Отже тепер зрозуміло, чому В. І. Вернадський в листі до празького студента заперечував можливість незалежного розвитку України — надто сильними виявилися негативні емоції 1917—1919 років. І не тільки тому, що на початкових етапах чергової спроби відновлення української державності в цей період п’ятдесятип’ятилітньому вченому вже зі світовим іменем важко було переборювати погляди, засвоєні ще в молоді роки. Важливішим для нас тут є історична підстава для такої еволюції української ідеї в свідомості одного з найвидатніших учених людства. А вона полягає в тому, що одною з головних помилок тих років виявилось ігнорування законів розвитку суспільства, намагання блискавично впровадити в життя те, що вимагає непоквапливого щоденного тривалого розвитку. А подібного роду спроби особливо небезпечні через брак готових до такої роботи кадрів.

Це важливо розуміти й сьогодні, коли національно-демократичними силами українського народу зроблено чимало помилок, подібних до помилок часів Центральної Ради. Але В. І. Вернадський передбачив підстави для сьогоднішнього державотворчого процесу, коли ще в 1918 році, хай навіть із прикрістю для себе особисто, передбачав, що ґрунт для відродження української державності може з’явитися.

Але є ще один момент, важливий для розуміння позиції В. І. Вернадського — його політичний конформізм. Розуміючи глибини багатьох проблем, учений відрізнявся тверезим соціальним прагматизмом, до речі вмів користуючись цим при різних владах. Якось ніби не випадає сьогодні дослідникам цитувати захоплені слова В. І. Вернадського про радянську систему найстрашніших часів сталінських репресій, причому, слова такі висловлювалися в листах до сина, й листи ті відправлялися із закордону в закордон, тобто не підлягали цензурі. Ось що писав В. І. Вернадський у 1936 році про сталінське оточення і їхні дії по наведенню порядку: “Я гадаю, що головка здорова і розумово і темпераментом сильна (Сталін, Молотов, Литвинов, Ворошилов...) Всі вони, хоча користуються за посадою дачами і т. ін.— але не нагромаджують багатства, а будучи позбавлені місця (Єнукідзе, напр.), повертаються в натовп — і якщо не будуть працювати, втрачають можливість жити... Гангрена охранок і ДПУ — спадщина, як і все старе, — є за суттю такими, що морально розкладають і багато знищують. Як вийде з цього держава, важко сказати. Але є в ній одна риса — своєрідна. Величезна частина людей, що перейшли через неї, повертається на попередню роботу і частина роботи ув’язнених державно потрібна”¹¹.

І з подивом сьогодні ми слухаємо характеристику, яку дав В. І. Вернадському його колишній близький приятель, останній Державний секретар Російської Імперії Сергій Крижановський: “професор, член Держради з виборів, Все-радянський Академік, котрий перед тим побував Президентом Української Академії при гетьмані Скоропадському, а також чимось ще при Врангелі в Криму, хитрий хохол, про котрого дотепники говорили, що він все життя провів в опозиції [до] уряду, але завжди на казенній квартирі”.

І тоді виникає питання: а чи цілком щирим був В. І. Вернадський, коли пропонував рішення українського питання? Саме рішення, а не постановку питання. Бо В. І. Вернадський виявився доволі точним і проникливим в аналізі самотності українського народу і в розумінні глибини української ідеї, можемо навіть сказати — української ідеї як частковості ноосфери, що в неї учений включав “галузь людської культури і прояв людської думки”¹². Він прекрасно розумів, що людську культуру, яка вже виявила свою самотність, нікому не вдасться увібгати в якісь політично заангажовані рамки. І все ж таки робив це постійно всупереч своїй загальній теорії.

Я не можу ще відповісти на питання, чи не було це угодовством щодо великоросійського

шовінізму з боку видатного вченого і водночас умілого пристосуванця до умов мирного співжиття з будь-яким режимом. Але я ставлю це питання сьогодні. Проте передбачаю принаймні два закиди:

1) чи варто сьогодні, коли активізувалися в нашому суспільстві ліві сили, що вирішують свої політичні завдання, намагаючись затягти Україну в ярмо якогось міфічного нового союзу,— отже чи варто порушувати таке делікатне питання як самодостатність української ідеї в непевних трактуваннях такого видатного вченого?

2) і чи варто і чи етично це — ставити під сумнів щирість знову ж таки загальноновизнаного вченого?

На ці питання ще належить відповісти. А стосовно правомірності їх постановки, то я, трохи перефразувавши Миколу Хвильового, котрий полюбляв цей афоризм, відповім, що розвиток суспільства або думки зупиняється там, де страх перед наслідками сильніший від любові до істини. А істина все-таки полягає в тому, що українська ідея розвивається нині, і нам треба зробити певні висновки, щоб не повторити давніших помилок і щоб взяти собі орієнтири, визначені вагомими науковими теоріями, а не кон’юнктурними міркуваннями хоча б і видатного вченого.

¹ Сьтник К. М., Апанович Е. М., Стойко С. М. В. И. Вернадский. Жизнь и деятельность на Украине.— К.: Наукова думка, 1988, с. 277, 278.

² В. И. Вернадский. Украинский вопрос и русское общество.— Дружба народов, 1990, № 3, с. 250.

³ В. И. Вернадский. Дневники 1917—1921. Октябрь 1917 — январь 1920.— К.: Наукова думка, 1994, с. 45.

⁴ Там само, с. 70.

⁵ Там само, с. 72.

⁶ Там само, с. 62, 65.

⁷ Там само, с. 122.

⁸ Там само, с. 158.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само, с. 112.

¹¹ Цит. за: М. Сорокина. Соблазн тоталитаризмом // Столичные новости, 1998, № 10, с. 14.

¹² Вернадский В. И. Размышления натуралиста: Научная мысль как планетное явление. Кн. 2.— М.: Наука, 1977, с. 55.

Brioukhovetsky V. S.
**THE UKRAINIAN IDEA
ACCORDING TO V. I. VERNADSKY**

The paper addresses the Ukrainian issue both from the point of view of the eminent scholar Volodymyr Vernadsky’s scientific ideas system and the context of the society in which he was brought up, lived and worked. The discussion is based on Vernadsky’s little-known essay, Ukrainian Issue and the Russian Community, his letter addressed to an Ukrainian student published in the journal Студентський вісник (1925, № 1—2), as well as on his diaries and letters. Despite his personally skeptical opinion on the prospects for the Ukrainian idea to be fulfilled or an independent Ukrainian state to be established, Vernadsky did profess the inevitability of the renaissance of the Ukrainian people and Ukrainian culture.